

„f“ i „h“ literu problema latgališu volūdā

Aņss Ataols Bierzeņš (*ataols@latnet.lv*)
Reigys Tehniskais universitets
Reiga, Latveja

Anotaceja

Rakstīnī stuosteits ap literu (i skonu) *f* i *h* problemu latgališu volūdā. Itūs skonu nikod navā bejs nivīnā latgališu vītrunā, svešūs vuordūs runuotuoji jūs vysod aizmeja ar cytim skonim. Tymā pošā laikā latgališu rokstūs literi *f* i *h* irā montuoti vysod: nu pyrmuos zynomuos gruomotys *Evangelia toto anno* da myusu dīnu. Kū dareit itamā situacejā: voi dasaturēt pi runys volūdys, voi pasadūt cytu volūdu mīdzīņam? Autors analizej daudzeyes olūtus – tautys dzīsmis, senejūs tekstus, myuslaiku literaturu, vītrunu aizrokstus, a taipoš cytu tautu pīredzīni itymā vaicuojumā.

Anotācija

Rakstā stāstīts par burtu (un skaņu) *f* un *h* problēmu latgaliešu valodā. Šīs skaņas nekad nav bijušas nevienā latgaliešu izloksnē, svešos vārdos runātāji tās vienmēr aizvietoja ar citām skaņām. Tai pat laikā latgaliešu rakstos burti *f* un *h* ir izmantoti vienmēr: no pirmās zināmās grāmatas *Evangelia toto anno* līdz mūsu dienām. Ko darīt šinī situācijā: vai pieturēties pie tautas valodas, vai ļauties citu valodu spiedienam? Autors analizē daudzus avotus – tautasdziesmas, senos tekstus, mūsdienu literatūru, izlokšņu pierakstus, kā arī citu tautu pieredzi šinī jautājumā.

Аннотация

В статье рассказывается о проблеме букв (и звуков) *f* и *h* в латгальском языке. Этих звуков никогда не было ни в одном латгальском наречии, в заимствованных словах носители языка их всегда заменяли другими. В то же время в латгальских изданиях буквы *f* и *h* употреблялись всегда: с первой известной книги *Evangelia toto anno* до наших дней. Что делать в данной ситуации: придерживаться устного языка или поддаться натиску других языков? Автор анализирует разные источники – народные песни, древние тексты, современную литературу, материалы диалектологических экспедиций, а также опыт других народов по решению данного вопроса.

Depinicejis

Itymā rakstīnī mes runuosim ap skonim *f* i *h* jūs tradicionalā latvyskajā saprasmē, partū nāisadzileisim jūs ponetiskajā kvalitētā, kam myusim jis itymā gadīnī navā priņcipials. Vys tīk myusim kai nibejs pormalai vāga nūdepinēt, kū mes ar itim simbolim saprūtam, partū apraksteisim jūs i jūs aizmejiejus:

- f* – nabaļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš;
- v* – baļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš;
- p* – nabaļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;
- b* – baļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;
- h* – nabaļseigs velars šķierbiņš treitiņš;
- ɣ* – baļseigs velars šķierbiņš treitiņš;
- k* – nabaļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš;
- g* – baļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš.

Ar itim skonim i jūs apzeimīnim mes operēsīm ituo rakstīņa ramuos. Ka kur navīņ pasaruodeis ari cyti apzeimovumi, tūreiz ar jim saprassim skonus, kurūs ar jim tradicionalai apzeimoj latvīšu volūduos.

Pyrmvolūdu rekonstrukcejis

Indo-europīšu pyrmvolūdys tāmātuoji dūmoj, ka jamā navā bejs ni skona *f*, a ni *h*. [46] Itī skoni kuruos nakuruos volūduos (greku, latiņu i ct.) atsaroduši vāluok, atmeidami leidzeigus skonus, a cytuos indo-europīšu volūduos tai i natyka pasaruodejuši. Itūs skonu nabejs i ciurku pyrmvolūdā. [48,49,50] Uralīšu pyrmvolūdā turāts skons, kurs navā izaglobovs nikaidā somu-ugru voi samodīšu volūdā i kurs pa vīnai nu verseju varātu byut *h* voi *ɣ*, bet *f* naass bejs vysā. [47]

Runys tradiceja

Koč rekonstrukcejis irā tikai gipotetiskys, juos vysod byun pamatuotys ar tānejūs voi seņuok piksātūs volūdu materjalu. Zynoms, ka daudzεις tautys – i indoeuropīšu (tymā skaitā baltu i slavu), i ciurku, i somu-ugru – vēļ nazcik godusymtu pyrmuok navā turiejušys skona *f*. Skons *h* bejs vaira paplateits, saceisim, jis turāts slavu volūduos, bet baltu volūduos juo nabejs. Tai i obadiv latvīšu volūdys – i baļtīšu, i inļāņtīšu – itūs diveju skonu navā turiejušys.

Naznym, voi skonu *f* i *h* pīšona baļtīšu vītrunuos suocās agruok par pīšonu latgališu vītrunuos, voi jei viņ nūtykuse dreizuok, bet iz itū šaļti varim konstatēt, ka jei irā vīnu-divejis audzis pīškā. Praktiskai baļtīšu vītrunuos itī skoni īguojuši tai, ka niulejī ļauds jūs īskaita par sovejim i montoj taipoš kai puorejūs. Latgališu vītrunuos jī vys vēļ navā pījimti, lobi sovu vītrunu runuotuoji jūs namontoj, koč pa daļai asimilātī jau montoj.

„f“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

Kai jau rakstejom, irā daudzi tautu, kurys vēļ napaseņ naturēja voi pa šai dīnai natur skona *f*. Īpazeistynuosis skaiteituojus ar kurim nakurim pīvadumim.

Reitu slavu volūduos *f* agruok vysā nabeja, i runys volūdā jū pa lelumam aizmeja ar *hv*, rešuok – ar *h* voi *v*. Pīvadumam, krīvu volūdys vītrunuos *фартук* → *хвартук*, *Филиппок* → *Хвиппнок*, ukraiņu volūdā *фартук* → *хвартух*. [61] I ukraiņu, i krīvu literariskajuos volūduos *hv* pormys opicialai napīzeist i montoj vuordus ar *f*, tok boltkrīvu volūdā *хвартух* net īvasts literariskuos volūdys vuordineicuos kai *фартух* paraleluo porma. [19]

Baļtejis somu volūduos *f* taipoš aizmej ar *hv* voi *v* (pa lelumam – *hv* vuorda vydā, a *v* – suokuos). Tai, literariskajā somīšu volūdā švedu *kaffe* → *kahvi* 'kopejs', švedu *sofa* → *sohva* 'kanarka', švedu *far* → *vaari* 'dzeds', bet literariskuos pormys *asfaltti* 'asfalts' i *uniformu* 'uniporma' specialai naarpvuceiti ļauds vysleidza izrunoj kai *asvaltti* i *univormu*. Daudzumā vītrunu *f* skona vys vēļ navā, jis īguojs tik vokoru vītrunuos, kam jom beja daudzi kontaktu ar švedim. [42,58] Igaņu literariskajā volūdā taipoš seņuok īguojušūs vuordūs *f* aizmej: vuocišu *Affe* → *ahv* 'naups', vuocišu *Fabrik* → *vabrik* 'pabryks', bet vāluok īguojušūs – pamat. Irā vuordi, kurūs igauņu volūdā roksta ar *f*, a vyravīšu – taipoš ar *hv*: igauņu *telefon* – vyravīšu *telehvuun*, *telefuun*.

Vysuos ciurku literariskajuos volūduos *f* skons irā muoksleigai īvasts, bet koņservativakuos navā juo paktiskai pījāmušys da šai dīnai. Tai, kirgizu runys volūdā jū atmej ar *p*, a literariskajā pamat *f*. [53] Tymūs gadīņūs, kod navarams runys volūdys vuordu ignorēt, jūs īvad literariskajā volūdā kai paraleluos pormys: krīvu *фамилия* → *памылыя/фамилия*, krīvu *фонд* → *понду/фонд*, krīvu *формализм* → *нормалчылдык/формализм*. [14] Daža Kirgizejis Sovetu Socialistiskuos Republikys golvysmīsta pasaukšonu koč i raksteja „pareizai“ – *Фрунзе*, realai izrunova kai *Прунзя*. Kirgizim tyvajā kazaku volūdā situaceja leidzeiga: rokstūs *f* montoj, a runys volūdā jū aizmej ar *p* voi *b*. Pīvadumam, arabu *فونع* (*fir`aun*) → *пергауын`paraons'*. [15] Čuvašu volūdā taipoš *f* montoj naseņ pasalīnātajūs vuordūs, bet seņuok zīčātajūs aizmej ar *h*: krīvu *фонарь* → *хунар* [16]; arabu → krīvu *فمطاف*

→ *Фатима* → *Хаммиме* [55,56]. Taipōš jakutu volūdā skons *f* atrūnams tik nu krīvu volūdys īvastajūs vuordūs [52], saceisim, dialektologiskajā vuordineicā taidis liters vysā napasaruoda [18]. Škūrstejūt itūs volūdu vuordineicys, skaidrai redzīs, ka raksteišona ar *f* aba krīvu ortograpiskūs pormu taisna īvesšona praktiskai beja rusipikacejis politikys darbeiba bez kura naviņ volūdziniska pamata i labviņ dabeiguoka, organiskuoka volūdu raisteiba byutu nūtykuse, ka vuordus raksteitu pa tautys izrunai.

Nu persišu grupys volūdu sova *f* natur viņ puštunu runys volūda (jī jū aizmej ar *p*), kam *f* pasaruodejs jau senejā persišu volūdā i cytuos jaunajuos volūduos izaglobovs. Puštunu literariskajā volūdā *f* irā, bet tik aizjimtūs vuordūs. Griunberga gruomotā puštunu *f* apraksteits cīši labi, deļtuo nūcītēsim: „*f* ... Встречается только в заимствованных словах во всех позициях: *fābrikā* ← 'фабрика'; *fāxta* ← дари *fāxta* 'горлинка'; *farm* ← английский *farm* 'ферма'; ... *taftiš* ← арабский-дари *taftiš* 'ревизия'; ... В речи лиц, слабо владеющих дари, обычно *f* заменяется *p*. Произношение *p* взамен этимологического *f* узаконено в литературном языке в ряде слов арабского и персидского происхождения: *pām* 'внимание' ← арабский-дари *fahm*; *rawz/fawz* 'армия', 'войско' ← арабский *fawḍ* и др.“ [20]

Baltu volūduos procesi bejuši leidzeigi, izašķir tik raisteibys cylys i literariskūs volūdu taisaituouju sasprīdumi. Lītaunīku i žemaišu volūduos seņuok pasalinātajūs vuordūs *f* aizmej ar *p* voi *v*, a naseņ zīcātajūs pamat *f*. Olpom itūs volūdu vuordu modeļs sakreit, olupom – izašķir. Pīvadumam, lītaunīku *fabrikas*, *figa*, *persikas*, *folkloras*, *forma*, *fotografija*, *prancūzas*, *kava*, *telefonas*, tok žemaišu – *fabriks*, *folklors*, *fuorma*, *puortēgrapējē*, *tilipuoņs* [60]. Baļtīšu volūdā *f* taipōš tradicionālai aizmeja ar *p*, *sp* voi *v*, bet tānejuo situaceja irā švokuoka – aizmejumi tyka pamasti tik kurūs nakurūs (cīši seņ zīcātajūs voi naaktivai montuotajūs) vuordūs (*vāravš* 'faraons'; *vīge*, *pīga* ← vuocu *Feige*; *pravietis* ← vuocu *Prophet*; *piņģerots* ← vuocu *Fingerhut*), leluokuo daļa beja puorcaltā iz *f*, pamatojūt tū ar kaiba lobuoku skaniešonu: *kapija* → *kafija*, *Pidriķis* → *Fridrihs*, *praķis* → *fraka*, *Vīlips* → *Filips*, *spranči* → *franči*, *Spricis* → *Fricis*. Latgalīšu runys volūdā vysod i vysuos vītrunuos *f* aizmej ar *p* (*šopers*, *Pilimona*). Rokstu volūdā cikom kas itei tema palīk aktualā i navā da gola izsprīsta.

„h“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

h skons cytu tautu koņtekstā irā mozuoka problema kai *f* skons: voi jis bejs jau kuramā naviņ pyrmvolūdā, a voi tik agruok pasaruodejs, bet tūs tautu, kurys juo vysā namontova nasenejūs laikūs, beja mozuok.

Praņcīšu volūdā skons *h* gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literi *h*, vysā pagaiss, pīvadumam, *harmonie* [armɔni] 'garmoneja', a gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literim *ch* voi *k* – puorsamejs par skonu *k*: *chronique* [krɔnik] 'kronika', *kaki* [kaki] 'bryunzaļa kruosa'. [12]

Kazaku volūdā irā dīvejis litera *h* atmejis, i obadiv bīžai aizmej ar izšķireigim, koč i leidzeigim, skonim: vīnu nu jūs izrunoj kai [q] (nabaļseigu uvularu eksplozivu aizdareitini), ūtru – kai dvēsmais [h] (nabaļseigu glotalu šķierbini treitini) i montoj tikai nu arābu i persišu aizjimtūs vuordūs: „Следующие буквы: *B*, *Ė* (с 1957), *Ф*, *X*, *Һ*, *Ц*, *Ч*, *Щ*, *Ъ*, *Ь*, *Э*, в исконно казахских словах не употребляются. Буквы: *Ė*, *Ц*, *Ч*, *Щ*, *Ъ*, *Ь*, *Э*, используются только в заимствованных из русского или через русский язык словах, которые пишутся в соответствии с правилами русской орфографии. Буква *X* в разговорном языке произносится как *K*. Буква *Һ* используется только в арабо-персидских заимствованиях, и зачастую произносится как глухая *X*.“ [51]

Koč i pasaulā koņtekstā navarim runuot par nazkaidom paralelem *f* i *h* skonu problemuos, baltu volūduos juos irā cīši leidzeigys (ite i irā īmesle itūs dīveju vaicuojumū izavēršonai vīnā rakstīnī). Lītaunīku volūdā *h* aizamej ar *k* (*arkivyskupas*), žemaišu – taipōš aizamej ar *k* voi vysā gaist (*aktars* 'gekters', *arielka*¹ 'kumuška') [60], baļtīšu – ar *k*, *k* voi gaist (*koris*, *arķibīskaps*, *Ērmanis*), a latgalīšu – ar *k*, *c* voi *g* (*kolkozs*, *arciveiskups*, *gekters*). I otkon XX gs. I pusis volūdņiku nūstota lītaunīku i žemaišu volūduos irā bejuse pamest jau īguojušūs

¹ Vuords *arielka* irāida i lītaunīku runys volūdā, tok redzīs, ka jis pasaplatejs nu žemaišu.

vuordus, baļtīšu – atmeit da originaluo, svešuo skaniejuma vysu, kū varams (*Hermanis, arhibīskaps*)¹, a latgalīšu – dareit pakaļ baļtīšim, paktiskai pamatūt ituo vaicuojuoma izsprīššonu sovim godusymtu vacuokajim kolegom.

Īņeresnai taipoš pasavērt, kai mysuo dīnuos lītaunīki izalosa jauna – XX gs. I pusē īguojuša – runys volūdys vuorda pormu: opicialuo porma irā *kolūkis*, kuru maklātivs „Google“ atrūn 134000 puorstaipteikla lopu; runys volūdys pormu *kolchozas* – 7510 lopu, a *kolkozās* – 453. Tys zeimoj, ka vuordu, kura školuos navuica pareizai raksteit, 1/16 lītaunīku montoj, aizmedami *h* ar *k*. Tū apstyprynoju i dialektologiskūs ekspediceju materjali: pīvadumam, Juoniškī, pi Latvejis rūbeža, ļauds soka *kolkozās* [9], a Dīveniškēs, pi Boltkrīvejis rūbeža – *kolchozas* [8].

Runys volūda Baļteja

Latvejis dialektologiskūs ekspediceju materjalūs lūbēs salaseit pīvadumus nu vysaidu baļtīšu vītrunu, kuri paruoda *f* i *h* aizmeišonu ci naaizmeišonu.

Pūstumu Vydzemē – Vainižūs: *pabriks, potogrāps*, bet *fiksi, fikss, follā, forši* [5]; Ērgemē: *palšs, pedere, piga*, bet *fabrika, falce, febrālis, ferma* i *he, ha* [7]. Kai redzim, kurūs nakurūs vuordūs *f* aizmeits ar *p*, kurūs nakurūs – pamasts. Gryuts pasaceit, pa kaidam priņcipam tys tai saguojs. Logiskai byutu, ka pa vuordu pasalinēšonys vacuumam, bet, dīvamžā, taidys saiteibys ite naredzim.

Dīnavydu Vydzemē aba Vydzemis Sielejā vaira pasaruoda taišni *h* aizmejumi ar *k*: Iršūs: *kolkuozs, soukuozs*, bet *ferm*; Ļaudūnē: *kolkozās*; Kūknesē: *kolkozās*. [4]

Reitu Vydzemē Synuolis vītrunā pasaruoda i *sp*, i *p*: *spraņči, Spricis, sprīšs, propisuors, potierēt*. [1]

Sielejā – Dygnojuā: *pabreičis, pluktvasers, pamīleja*, bet *febrāls*. [3] Vaira viereibys *f* aizmeišonai Sielejā dagrīzts Aņceišu Kryšjuoņa gruomotā ap Aknišys vītrunu [41]. Jis roksta: „Vēl nesenā pagātnē *p* lietoja aizguvumos *f* vietā, piem., *pluktvoašērs [-ris] 'augļūdēns'* (vācu *Fruchtwasser*). Tagad *f* ieviesies arī izlokšnē, un daudzi vārdi pazīstami tikai ar *f*, piem., *formalīnc*. “ Gruomota izīt piec autora smieris, i juo bruoļs Aņceišu Voļdemars komentārūs dabuovej daudzi pīvadumu:

– „Piemēri, kur *f* pārvērties par *p*: *Àdòlps* (tagad arī: *Àdòlfs*) '*Adolfs*', *b'l'èip'éd'ērs* // *b'l'èif'éd'ērs* [-ris] '*zīmulis*', *gapal'e 'dakšīņa*', *pab'riķis* ..., *pal's* ..., *pa'mil'eja* ..., *pygūrs 'joks*', *pīl'či 'velteņi*', ... *pīņņi 'somi*', ... *P'ričs 'Fricis*' ... “ i c.;

– „Ir vārdi, kuros vai nu *f* palicis bez pārmaiņām, vai arī tas stājies senāka *p* vai *v* vietā: *Àf'rika*, ... *Àl'f'ric* (agrāk arī: *Àl'p'ric*) '*Alfrēds*', ... *fašysc* [-ts] '*fašists*', ... *flaga* (agrāk: *plaga*) '*karogs*', ... “ i c.;

– „Ir arī tādi vārdi, kuros *f* pārvērsts par *v*. Pirmkārt, tie ir biblismi (jo vecajā bībeles tulkojumā *f* bija tulkots kā *v*): *vāravs 'faraons*', *vařízejs 'farizejs*', *vèiğē* (//*vìğē*) '*vīge*', *òill'ist'ic* [-tis] '*fīlistietis*'; otrkārt, jau pieminētais vārds *vebrārs* [-ris] '*februāris*'.“

– „Pāris piemēru ir tādi, kur *f* pārvērsts par *sp*: *sprāncouži 'francūži*', *S'p'ričs* [-is] '*Fricis*'.“

Dīnavydu Kūrzemē – Neicā: *pijole, pudarmente, ektārs, kromāda*. Partū ka Bušmanis gruomotā cīši labi apraksteits problematiskais *f* i *h* konsonantizmys, i itys aproksts pa byuteibai irā damārojams vysom baļtiskajom vītrunom, mes jū ite nūcītēsim: „Vecākās, dažkārt arī vidējās paaudzes valodā literārās valodas *f*-skaņu aizstāj līdzskanis *p*, piem. *pabriķis* ‘fabrika’ ..., *potoreja* ‘fotogrāfija’ ... Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās līdzskanis *p* sastopams ģermāņu *f* vietā, piem., vārdos *pijuolīte* ‘vijolīte’ (*pijuole* ← vlv. *firole* EH II 230)... Izlokšnē šajos vārdos un citos aizguvumos līdzskanis *p* saglabājies visvecākās paaudzes runā... Līdzskanis *h* aizguvumos vārda sākumā nereti tiek atmests, piem., vārdā *ermoņikas*... Vecākās paaudzes pārstāvju valodā dzirdams arī variants *ektārs* ‘hektārs’... Dažkārt *h*-skaņu izlokšnē vecākās paaudzes pārstāvju runā aizstāj *k*, piem., vārdos *klōrs* ‘hlors’ ..., *kālē* ‘halle’... “ [2]

¹ Zynoms, na ar vysim vuordim tys izadeve (*Kristus, ķīmija*), tok teņņeņēja beja taida.

Runys volūda Latgolā

Ekspedicejuos salaseitajūs latgališu vītrunu materjalūs *f* i *h* vysod i vysur irā aizmeiti ar atsateikūšajim skonim. Pīvadumam, Kolupā: *pabryks, potograpēt, poļvarka, ponds, kolkoss, gekters* i c. – Kolupa vuordineicā vysā navā nivīna vuorda ar skonu *f* voi *h* [6], Ondrupinē: *kompetā, Praņcs (tagān sàimnīka daļs jāunuōkàis at'nešš taīdys apsmuļūōtys kòmpetys i dūt Prānčām* – Rukmaņu Maļvina, dzym. 1898, aizr. 1979), Naurānūs: *pundaments (a ustobys taīdys bīe, kēl as jau accerūs – pūndamēntu nab'ie* – Ludbuoržu Bronislava, dzym. 1906, i Andrejs, dzims 1909, aizr. 1979), *kolkozs, peņseja (a tān jāu t'reīspačmīt' godu aizgūoju pēnčejā* – Ludbuoržu Andrejs, aizr. 1979), Viļānūs: *gekters (māņ pat' b'eja šešpačmīt' gek'teru* – Stapecku Jākubs, dzims 1907, aizr. 1981), *Stapeckis (vot, to vot, itī Stapečkī imēit'i nu suņa asūt'* – tys pot), Varakļonūs: *potograpeja (maņ vēļ' ir potograpeja, kar'teņa, ša, p'ret Žepa sātu* – Strodu Bronislava, dzym. 1921, aizr. 1979), *kukarka (nu i suōkušš kukarkys prašeit', laī addūt šòm* – Zvīdru Antonina, dzym. 1893, aizr. 1975). [1]

Grybātumem dagrīzt viereibys, ka, izškireibā nu baļtīšu, latgališu vītrunuos *f* i *h* aizmej vysu vītrunu vysy inpormaņti vysūs vuordūs. Kai redziejom, Bušmane jau XX gs. ostoņdasmytajūs godūs pastreipoj, ka puormejuomi izaglabovuši tik pošys vacuos neicuonīšu audzis volūdā. Tok latgališu vītrunu lobi vysaida vacuma runuotuoji jūs montoj vēļ da šai dīnai.¹

Tautys dzīsmis

Iz itū šaļti Latvejis škārsteiklā izstateitys divejis latvīšu (i Baļtejis, i Latgolys) tautys dzīšmu datubazys: *dainas.lanet.lv* [44] i *dainuskapis.lv* [43]. Kai zynoms, tautys dzīsmis irā senejuokais polklora kluoškys, kurs nasamej tik dreizi kai cyti polklora žanri, partū myusim ruodejuos iņceresnai pasavērt, voi i kai XIX gs. beiguos - XX gs. suokuos aizraksteitajuos tautys dzīsmēs pasaruoda literi *f* i *h*. Ni tuos, ni tuos datubazys publiskais sadurs napodtur mekliešonys pa pošvaleigam vuorda pragmentam, a tik pa vuorda suokom ci beigom, partū myusim dagoja grīztīs da datu bazu administratoru praseitu savaicuot vysu vuordu, kuri sevkurā vītā tur literi *f* voi literi *h*. Rezultati sakryta pylnai, partū publicejam tik vīnus – nu Dainuskapa (mekliešona publicātajuos dzīsmēs pa kriterejim *where lower(text) like '%f%'* i *where lower(text) like '%h%'*):

– *Bagatu Friciti kūmām lūdzu, Tas meta naudiņu netaupidams.* (№ 1789-1, Tolsu apl. Kabilis pog.);

– *Turks ar Franci lielijās Sēt pupām šo zemiti;* (№ 32191, Reigys apl.) – dzīsmei vēļ 4 variaņti, vysy ar *Spranci*;

– *Franču ķēniņš lielijās Mūsu zemi pupām sēt (šaut);* (№ 32191-1, Grūbenis apl. Neicys pog. i Meitovys apl. Glyudys pog.) – 2 variaņti ar *Franču*, vēļ vīns ar *Prūšu*;

– *Mūsu kunga freilēnīte Gul vizuļu šūpulī.* (№ 1867, Jaunjelgovys apl. Saukys pog.);

– *Mūsu kunga freilēnī Zelta kronis galviņā.* (№ 1867-11, Vydzeme) – vīns variants ar *preilēnī*;

– *Liek stāvēt gatavam Un uz fronti apgriezties.* (№ 32055-1, Grūbenis apl. Aisteris pog.);

– *Kur tie jāje, duj bajari? He, he, duj bajari!* (№ 13272, Tolsu apl. Kabilis pog.) – cytūs kupletūs taipoš;

– *Visi mani mīlināja, Es bij' daiļa, ha, ha, ha.* (№ 13049, Cāsu apl. Lubuona pog.).

Kai redzim, vysys tautys dzīsmis, kas tur literi *f* voi *h*, irā baļtīšu, navā nivīnys latgališu. Tys zeimoj, ka jau XIX gs. beiguos itī skoni beja suokuši itī baļtīšu vītrunuos, bet latgališu vītrunuos jūs vysā nabeja.

Iņceresnai taipoš, ka *h* pasaruoda toļkin iņterjekcejuos, a *f* – aizjimtūs lītysvuordūs, nu kuo varim izsprīst, ka tymā laikā baļtīšu volūdā *f* tyka montuots plošuok par *h*.

¹ Taipoš varams tēmēt, kur dzeivojūši i kaida vacuma ļauds pījam voi napījam jaunūs skonu, tok asimilativūs procesu analīz na ituo rakstīņa tema.

Seneji teksti

Latvejis universiteta Matematikys i inportatikys instituta Muoksleiguo intelektu laboratorēja i Pilologejis pakultets irā sataisejuši latvīšu volūdys senejūs tekstu korpusu, kurymā savodovuši daudzi XVI i XVII gs. i nazcik XVIII gs. rokstu olūtu. [45] Myusim redzējuos iņceresnai pasavērt, kai literi i skoni *f* i *h* pasaruoda itymūs senejūs tekstūs.

Ar *f* litera mekliešonu pa vysim baļtīšu olūtim (kūpā – 44) i pa vīneigajam latgalīšu olūtam – *Evangelia Toto Anno* problemu nabeja: pa kriterejam %*f*% atsaroda tys, kas myusim beja vajadzēigs. Beja nalels trūksnis – nazcik gadīņūs baļtīšu gruomotuos vuocišu teksts beja markiravuoets kai latvīšu, bet jūs beja moz i mes variejom manualai atlaseit.

Ar *h* literi latgalīšu olūtam nabeja problemu, tok ar baļtīšu olūtim guoja gryušuok: *h* literi baļtīšu vuociskajā raksteibā montoj t.s. gubu literūs (*sch*, *tsch* i c.) i kai garuma zeimi (*Jahnis* i l.), partū meklēt pa kriterejam %*h*% beja bezjiedzeigai. Deļtam myusim dasavede meklēt tikai vuordu, kuri suocās ar *h* (kriterejs *h*%) i *ch* (ūtrys skona *h* apzeimovums; kriterejs *ch*%); pa analogejai ar *f*, kur daudzums atrostūs vuordu ar *f* suocās, sasprīdem, ka tei nabyus lela bāda.

Mes gribiejom nūpublicēt atrostūs vuordu pormu, vuordu lītovumu i olūtu skaitu tabeli, tok, dīvamžā, izaruodeja, ka programa irā klaideiga: jei atlosa i saskaita napareizai i nakoņsekventai, pīvadumam, meklejūt divejūs olūtūs pa sevim i tymūs pot obadivejūs kūpā, rezultati izīt izšķireigi. Partū ap *h* tik pīraksteisim sovus nūvārovumus i izvadumus, bet *f* apraksteisim i skaitleigai, kam poši asam manualai puorskaitejuši.

Baļtīšu tekstūs myusim īsadeve aptikt 14 *f* gadīņu / 14 izšķiregu vuordu pormu nu deveņu olūtu: *Under=Offzeeru* vysaidys variacejis [30] (bet *Under=Oppezereem* [31]), vysaidi *Fürwärkeres* [31], *Liflante* [32], *Fioleem* [33] i l.

– *ik=Deena^s pee Waktēs=noleešešchanu no teem Under=Ofzeereem eekšch teem Cortegardeem teem Kaŗra=Kalpeem preekšch=laššami* [30];

– *šawa Ammahta und Deeneštās pehz/ peeklahjahs: tad mehs Under=Oppezeres/ Cunštapeles/ Lehr=Cunštapeles/ Under=Fürwärkeres/ Lehr=Fürwärkeres/ Awer=Mineerers/ Mineerers=Selli/ Ammatneeki/* [31];

– *vnd wyššes kunges βas paβes walštybes/ muše Liflante zemme/ vnd wyššes kruštites katolišzkes lioudes* [32]

– *Laid uswelk Stiegas Kokliteem. / Laid dšeed in škann ar Fioleem* [33]

Iņceresnai, ka baļtīšu tekstūs skons *f* cieškuok pīraksteits ar literim *ph* (kam tymā laikā vuocišu volūdā montova i da myusu dīnu montoj itūs obadiv grapiskūs apzeimīņus): atsaroda 58 vysaidu vuordu pormu 247 gadīni. Olūti – pa lelumam cyti, bet kurūs nakurūs montuoti obadiv apzeimīni – i *f*, i *ph*.

Damoz pīci nu jūs, cik varim sprīst, irā klaidys, kam *ph* pasaruoda *p* vītā baļtīšu vuordūs:

– *KO Zillwähka šphäks und ghuddriba eesahk* [33]

– *Tehwighu Deewighu Lephnibu und Schälaštiba* [37]

Tok lelumā gadīņu *ph* aptykom zīčātūs vuordūs, kur jis apzeimoj skonu *f*:

– *JEšus šatzia vs teems Raxta=mazetayeems vnd Pharišeereems* [38]

– *es šuhtu py jums Prophetus vnd Ghuddrus* [38]

– *No brešmig Pharaonis špäk* [32]

Kai redzim, *ph* montuots vuordūs, kū myusu dīnuos baļtīšu volūdā roksta ar *f*, partū varim vērtīs iz jūs kai iz ekvivalentu apzeimīņu.

Atsaroda i taidi pīvadumi, kur *f* aizmeits ar *v*; tys zeimoj, ka jau tymūs laikā baļtīšu rokstu volūdā *f* kod nakod aizmeja i ar *p*, i ar *v* (ci pa runys volūdys paraugam?).

– *Ta pirma Grammata us teem Korinteem rakštita/ no Wilippehm zaur Stepiņu un Wortunatu* [34]

Latgalīšu tekstā atsaroda 73 gadīni, kuri turieja 30 izšķireigu pormu: 31/12 nu jūs *Profets* (itys i cyti – vysaidūs lūcejumūs), 20/6 – *Faryzeu*šz, 7/4 – *Filips*, cyti personu vuordi, i vīns kūpeigais lītysvuords *figa*.

– *un byja tur liidz nowiey Heroda, kad byutu tis išpildits, kas šacyits ir nu Kunga caur Profetu, kotrys šoka: nu Egypta aycynowu Da`l u munu.*

– *Tu l`ayku: pašacyja JEZUS Faryzeušzym: es ašmu l`obs gons.*

– Und ayzte[^]ceis pryjšzka, kope uz **figu=kuka** naaugliga, kad iraudzetu ju: ayšto jam tur byja it. [35]

Baļtīšu tekstūs *h* vuordu suokūs vysucīšuoķ pasaruoda vuordā *helle* ‘eļne’ i juo pormuos, vuordā *Halleluja* ‘Aleluja’ i juo pormuos i personu vuordūs. *ch* vuordu suokūs atrūnams vuordā *Christus* i juo atvasynovumūs, reši – kurūs nakurūs cytūs vuordūs.

– *Semmen kapis exkan Helles treššchan Denan atkal auxkam czheles no tims Muerronims* [36]

– *Kur eß attraššchu sawu Kunghu/ Halle/ Halelujah.* [33]

– *Nhe=pareiše darra Pilatus to Kunghu Chrištum tam Herodam nošuhtidams.*[37]

– *Tho Aššenne JEšu Chrišti/ Vnde gir prexkan tho wena βarkanna štroume* [39]

– *Ghribbees tu šow Chrištitees lickt? Šacka/ Ja labpraht.* [38]

– **Cherubin** vnd *Seraphin allaβin czedē* [40]

I latgaļišu tekstā *h* pasaruoda vysucieškuoķ personu vuordūs:

– *Way tod tu lel`oks ešši por Ta`wu myušu Abrahamu, kotrys numyra?*

– *ja tur liidz nowiey Heroda, kad byutu tis*

– *Sieymans Pifers, šacyja: tu ešši Chryštus, dzeywa Diwa Da`l's.* [35]

Nu itūs pīvadumu redzīs, ka i latgaļišu, i baļtīšu poloniskajūs i germaniskajūs tekstūs *f* i *h* literi (kai attīceigūs skonu apzeimovumi) suoce pasaruodeit jau nu pošu īsuoku, bet tik tymūs vuordūs, kurūs ar itim literim raksteja svešajuos volūduos – ak jau deļtuo, ka raksteituoji beja svešzemņiki i jī beja dajiukuši itūs vuordus tai raksteit sovuos volūduos. Paralelai rokstūs pasaruodeja i puormeitī variaņti, kuri paruoda, kai itūs vuordus jau tymūs laikūs izrunova baļtīšu i latgaļišu volūdu lītuotuoji.

Rokstu volūda literatūrā

Autori, kuri raksteja voi roksta ap vītejū, soluonu dzeivis tematiku, namontoj naseņ aizjimtyš leksikys i apsaīt tik ar tautys volūdys vuordim, partū gryuts sprīst, voi jī lītoj *f* i *h*, a voi aizmej šūs ar cytim literim. Nu druka nūlīguma laika autoru dreizumā lūbēs atrost tik vīnu Jūrdžu Andryva dzeivuli ar *f*:

– **Firsti** un pat kieneni *Un kab kaidi augstmani* [66]

Lelums myusu dīnu – i vacuos, i jaunos audzīs – autoru montoj *f* i *h*. Itūs literu aizmeitini pasaruoda tik tautys leksikā, kura īguojuse seņuoķ i varbyut autorim redzīs kai eistyni latgaļišu vuordi.

Spuogu Aļberts [22]:

– *Jei sōpes uzpyuš ar zaļu filigranu...*

– *Ak šmukā Šecherezade!*¹

– *Ļauns, vysu neizdams, jōj varonais chans...*

– *...reibeigā pavasara simfonijā...*

Jurceņu Pīters (jis iz leidzaudžu pona izaceļ ar tū, ka montoj moz svešuos leksikys) [23]:

– **Franciska** Varslavāna symtajā dzimšonys dīnā

– *Pret znārbu, pret kvorobu...*

Matvejānu Ontons [24]:

– *...kod saksafonists paziņōja...*

– *...labi pasorgōti februara soltumā...*

– *...cīnejamū profesoru Manfredu Šnepu...*

– *Legionera Viktera Volhova bejuse Rykovā...*

Tenču-Goldmanu Veronika [28]:

– *Cik tī klopotu, tikai par sevi gōdojūt.*

– *...pagiva revolveri i zogōs iz sābru foļyorku...*

– *Sūleitō franču breinuma jai tai gribējōs...*

Slišānu Ontons (i jam svešī vuordi vaira pasaruoda biograpejā) [26]:

– *...piec tehnikuma beigšonys brauču struoduot iz Rēzeknis sovhozu....*

¹ *ch* – velaruo treitiņa *h* tradicionals apzeimīņš, kab jū izšķiertu nu dvēsmais *h*.

- ...studēt *arheologeju i etnografeju...*
 - Lukaševiču Valentins [26,25]:
 - *Puorsalaseju. Šudiņ pokmeļs.*
 - *Īt, īt i napamona, ka jau aiz Feimanim.*
 - *Hotelī, braukdams iz aušku, pīmeizu liftā.*
 - *A fizikys školuotuojs...*
 - Ryučānu Juoņs [26]:
 - ...lītu komiseja žālojās par mozuo *Herakla* izdareibom...
 - ...i *horizonts* atsarūn tikai nazcik kilometru...
 - *Nazkurs grīž pūdus azara krostā aizmierstā tehnikā...*
 - Spiergu Iļze [26]:
 - ...vysi bārni kai bārni, a es *analfabets*...
 - ...*taidys kai Hesis* „Stykla pierleišu spēli“
 - *Kaida raksteituoja, taida i biografēja...*
- Gryuts pasaceit, deļkam rokstu tradicejā vysod lītuoti literi *f* i *h*, koč runys tradicejā skonu *f* i *h* nabejs nikod i nikaidā latgalīšu vītrunā. Myusim ruodīs, ka pi vainis beja i irā vuiceibys sistema: raksteituoji vysod irā bejuši vuiceiti ļauds, i vuicejušis jī vysy beja cytuos volūduos, partū beja īsavuicejuši ari „smolkūs“ literu. Zynoms, ka itī ļauds ari poši švuorbojušis; tai, Kempu Praņcs rakstejs sovu vuordu i ar *p*, i ar *f*: pa Leikumu Lidejis dūtajom ziņom, jei Miseņa bibliotekys ratumu nūdali redziejuse Kempa paraksteitys XIX gs. beigu viestulis, kur jis sovu vuordu rakstejs ar *P*, bet juos bibilotekā asūte gruomota nu Kempa bibliotekys, kur jis XX gs. 30-jūs godūs pasarakstejs ar *F*.
- Ūtrys īmeslis varātu byut ari tys, ka dabeiguma, eistynuma lelū vierteibu mes suocam vaira nūvērtēt tik pādejūs godūs – tūlaik, kod jis suoc gaist.

Pareizraksteibys nūsacejumi

2007. godā apstyprynuotajūs latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumūs [29] raksteits, ka „Latgalīšu rokstu volūdā skanis apzeimoj ar burtim *a, ā, b, c, č, d, e, ē, f, g, ģ, h, i, y, ī, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, s, š, t, u, ū, v, z, ž* un burtu savīnuojumim *dz, dž*.“ Myus, zynoms, īnterešej skoni *f* i *h*. Kai mes redzim, aļpabetā irā nazcik literu, kas apzeimoj skonus, kuru latgalīšu volūdā navā (*f, h, ģ, ķ*)¹, i tymā pošā laikā kurim nakurim volūdā bīžai montuotim skonim apzeimovuma navā, koč atsateikūši literi jau irā unikoda tabelē (*ş, ç* i c.)². Praktiski, ite irā pajimts baļtīšu aļpabets i dalykts liters *y*. Pa nūsacejumu sastateituoju saceitajam mutyskuos sarunuos, aļpabets taiseits pa vareibai leidzeigs baļtīšu aļpabetam, kab ļaudim byutu vīgļuok juo pījimt. Rezultatā jis naatsateik latgalīšu volūdys ponologiskajai sistemai i juo montuošona irā apgryutynuota. Bet ite na ituo rakstīņa tema. Mes tik varim konstatēt, ka literu *f* i *h* īkļaušona jimā nalīcynoj par apzynuotu i izsvārtu itūs skonu īkļaušonu latgalīšu literarajā volūdā, bet tik par tū, ka latgalīši pajēme deļ seva baļtīšu aļpabetu ar vysim jimā asūšajim literim.

Celi

Ka veramīs, kai varams raisteit i rysynuot itū vaicuojumu atīsmē, tūlaik radzami pīci potenciali celi:

¹ Saprūtūt, ka skonu, kū ar literim *ģ* i *ķ* apzeimoj baļtīšu volūdā, latgalīšu volūdā navā vysā, nūsacejumūs sasprīsts ar jim apzeimot meikstūs *g* i *k*, kuri gondreiž vysod atsarūn pyrma prīškys ryndys pošskonu (*i, ī, e, ē*) – tūreiz jūs apzeimoj ar *g* i *k*. Nūsacejumūs kai pīvadumi nūruodeiti sielīšu pavuorde *Ķuzāns* i nu baļtīšu vys vēļ tik pa pusei īguojušuo barbarisma genitivs *kuģa*; vēļ irā nazcik vītrunu, kurys tur genitivu *kaķa, zaķa* i l. Partū vysleidza izaver, ka literu *ģ* i *ķ* īvadynuošonys latgalīšu aļpabetā golvonuo motivaceja beja jūs asameiba baļtīšu aļpabetā.

² Praksē vajadzeigi literi, pīvadumam, aizjimtūs vuordūs *cioce – çoce* voi deļ nūzeimis izšķieršonys: *kuoss/kuoss – kuoşş/kuoss*.

- 1) montuot *f* i *h* vysūs vuordūs, kur baļtīšu, krīvu voi c. volūduos (nu kuru vuords atguojs) jūs montoj;
- 2) ģsaguojušajūs vuordūs pamest *p*, *k*, *g* i *c*, bet jaunajūs montuot *f* i *h*;
- 3) vysā namontuot *f* i *h*;
- 4) montuot paralelai tymūs pošūs vuordūs i vīnu, i ūtru variantu;
- 5) raksteit *f* i *h*, bet izrunuot *p* i *k*.

Dūmojam, ka 5 variānts irā tikai teoretiskys, kam byutu gryuts ļauds da jam dajaucēt: jī irā vuiceiti cytu volūdu školuos (baļtīšu, krīvu, niu ari dažaiduos Vokoru Europys) i dajyukuši *f* i *h* (voi ϕ i x) skaiteit kai *f* i *h*.

4 variantu var pījimt kai pagaidu kompromisu, bet skaidrys, ka stabilā rokstu volūdā vysleidza vāga turēt primaru variantu, kū i kai raksteit.

1 ceļs byutu okla ģšona baļtīšu pādūs, vysā ignorejūt tautys volūdu, juos ponologiskū sistemu i runys tradiceju.

2 – lītaunīku kompromisa ceļs, kas nu socialuos pusis irā pots realais i nasuopeigais: tū, kū jau audžu audzem soka ar aizmeitim literim, pamatam ar aizmeitim, tū, kū ir sacejuši tikai svešuos volūduos, ģvadynojam volūdā taidu, kai svešajā volūdā, partū vysim irā vīgli tū pījimt. Tymā poša laikā, jam irā ari sovi minusi, pīvadumam, nakonsekveņceja (vīnys saknis vuordu dažaida raksteišona¹), ļaužu nazynuošona, kai raksteit konketru vuordu, cikom jī navā juo raksteibys ģsavuicejuši i l.

3 irā ceļs, kas vysuvaira atsateik latgalīšu runys volūdai i juos ponologiskajai sistemai. Pa cytu volūdu (pīvadumam, SSRS ciurku volūdu) pīredzīņam redzim, ka ponologejis ignorešona vad volūdu naorganiskys, muoksleigys raisteibys vierzīnī. Partū nu volūdys kai taidys poziceju (juos šmukuma, dabeiguma i l.) ģtys variants byutu pots lobais. Ari deļ tradicionala runuotuoja ar lobu volūdys izjyutu ģtys variants byutu pots lobais – jis ųa vysā navar izšķiert svešūs skonu *f* i *h*. Bet skaidrys, ka ģtymā šaļtī, kod latgalīšu volūda jau, dīvamžāļ, atsarūn pusasimilātā stātē, byus daudzi cylvāku, kam byus gryuts pījimt ģtaidu variantu, kam jī jau vaira poši nadūmoj i narunoj eistynā, dabeigā latgalīšu volūdā.

Lītaunīku pīredzīņs

I beiguos mes grybātumem nūcītēt kura lītaunīku volūdņika redzīni, varātumem saceit – ari nūceju, ap tū, kas jam ģtymā vaicuojumā ruodīs svareigai i nu kuo jis beistās:

„...senū, priderintū prie kalbos garsyno skoliniū bendrinėje kalboje iki šiol nesam keitę – vartojame *Kristus* (nors šalia, tik kur kas retesnis, žodis *christianizacija*), *arkangelas*, *arkīvyskupas* (nors greta *archijerėjus* „vyriausių stačiatikių dvasininkų titulas“, *archimandritas* „vyriausių stačiatikių vienuolių titulas“, *archipelagas* ir kt.), *kronika* (nors vartojama tik *chronologija*, *chronometras*), *Pilypas* (nors yra *Filipinai*, *filipika*), *pranciškōnai* (bet miestas *San Franciskas*), *prancūzai*, *Prancūzija* (bet *frankofilija*, *frankofonija* < lotynų *Francus* „prancūzas“) ir kt. Laimė, kol kas ģtakingiems kalbos vartotojams ir kalbos tvarkytojams neatėjo ģ galvą keisti tokių per šimtmečius nusistovėjusių, iš kartos ģ kartą perduodamų žodžių ir imti piršti ar net versti vartoti *Christus*, *archangelas*, *archikatedra*, *chronika*, *pranciškōnai* ar *prancūzai* ir kt., kaip tai padaryta su jau senokai vienam kitam kalbininkui nepatikusiu...“ [10]

Tys paruoda, ka i Lītovā vys vēļ irā diskusejis, ka tradicionalūs, ģsaguojušūs vuordus varbyut vajadzātu puormeit pa leidzeibai originalam. Latgalīši taidā ziņā irā lobuokā situacejā: jī var pasavuiceit i nu lītaunīku, i nu baļtīšu², i jūs klaidu vaira nadalaist.

Literatura (tymā sk. olūti)

1. Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. R.: Zinātne, 1984.
2. *Bušmane, B.* Nīcas izloksne. R.: Zinātne, 1989.
3. *Indāne, I.* Dignājas izloksne. R.: Zinātne, 1986.

¹ Pīvadumu veritēs zemļuok – *Lītaunīku pīredzīnī*.

² Kai jau augšuok rakstejom, pi baļtīšu tūs klaidu labtik vaira.

4. *Poiša, M.* Vidzemes sēliskās izloksnes. R.: Zinātne, 1985.
5. *Ādamsons, E.* Vainižu izloksnes vārdnīca. R.: Latviešu valodas institūts, 2000.
6. *Reķēna, A.* Kalupes izloksnes vārdnīca. R.: Latviešu valodas institūts, 1998.
7. *Kagainē E., Raģe S.* Ērgemes izloksnes vārdnīca. R.: Zinātne, 1977-1983.
8. *Mikulēniēnē D., Morkūnas K.* Dievenišķiū šnektos tekstai. Vilnius: Mokslos ir enciklopedijū leidybos institutas, 1997.
9. Jonišķio šnektū pratimai ir tekstai. Šiauliai: Šiauliū universitetas, 2001.
10. *Keinys St.* Gyvasis skoliniū priderinimas ir teikyba. // *Žmogus ir žodis*. T. 9, Nr. 1. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007. – pl. 70-74.
11. Latviešu-vācu vārdnīca. V. *Bisenieka un I. Niseloviča red.* R.: Avots, 1980.
12. *Bojāte A., Pizova F., Zandreitere I.* Latviešu-franču vārdnīca. R.: Liesma, 1970.
13. *Lemchenas Ch., Macaitis J.* Rusū-lietuvīū kalbū žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijū leidybos institutas, 1997.
14. Киргизско-русский словарь. *Сост. Юдахин К.К.* М.: Советская энциклопедия, 1965.
15. *Махмудов Х., Мусабаев Г.* Казахско-русский словарь. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1954.
16. *Егоров В.Г.* Русско-чувашский словарь. Чебоксары: Чувашское книжное изд-во, 1972.
17. Чувашско-русский словарь. *Под ред. Скворцова М.И.* М.: Русский язык, 1982.
18. Диалектологический словарь якутского языка. *Сост. Афанасьев П.С., Воронкин М.С., Алексеев М.П.* М.: Наука, 1976.
19. Беларуска-рускі слоўнік. *Рэд. Атраховіч К.К.* Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1988-1989.
20. *Грюнберг А.Л.* Очерк грамматики афганского языка (пашто). Ленинград: Наука, 1987.
21. Latgalīšu dzejas antologija. *Sast. Valeiņš V.* Rēzne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2001.
22. *Spōgis A.* Boltōs dūmas. Rēzne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2000.
23. *Jurciņš P.* Vasala, muos, vasals, bruoļ! Rēzne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2002.
24. *Matvejāns O.* Gunkurs Kakarvīšu piļskolnā. Rēzne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2006.
25. *Lukaševičs V.* Vot taidi vot i batvini. Rēzne: Latgolys Kulturys centra izdevnīceiba, 2006.
26. Susātivs: myusdīnu latgalīšu dzejis antologeja. Rēzne: Latgolys Studentu centrs, 2008.
27. *Kursīte J., Stafēcka A.* Latgaliešu literatūra. R.: Zvaigzne ABC, 1995.
28. *Tenča-Goldmane V.* Pastareite. Viļāni: Katōļu dzeive, 1999.
29. Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi. Reīga-Rēzne: LR Tīslītu ministrejjs Vaļsts volūdys centrs, 2008.
30. Sawadi Karra=Teesas Likkumi. R., 1696.
31. Eid der Treue vor die Lettische Artillerie=Bediente. R., 1701.
32. *Elger, G.* Geistliche Catholische Gesänge. Braunsberg, 1621.
33. Lettische geistliche Lieder vnd Collecten. Mitau, 1685.
34. Tas Jauns Testaments. R., 1685.
35. Evangelia toto anno. Vilnae, 1753.
36. *Luther, M.* Enchiridion. Königsberg, 1586.
37. *Mancelium, G.* Lang=gewünschte Lettische Postill. R., 1654.
38. *Luther, M.* Der kleine Catechismus. R., 1631.
39. Psalmen vnd geistliche Lieder. R., 1615.
40. Vndeutsche Psalmen. Königsberg, 1587.
41. *Ancītis K.* Aknīstes izloksne. R.: Zinātne, 1977.
42. *Suomi K., Toivanen J., Ylitalo R.* Finnish sound structure: phonetics, phonology, phonotactics and prosody. Oulu: University of Oulu, 2008.

Škārsteikla nūruodis (tymā sk. olūti)

(Iz 2010 gods janvara 15 dīnys.)

43. Krišjāņa Barona Dainu skapis <<http://www.dainuskapis.lv/>>
44. Latvju Dainas internetā <<http://dainas.lanet.lv/>>
45. Latviešu valodas seno tekstu korpuss <<http://www.korpuss.lv/senie/>>
46. Proto-Indo-European language // Wikipedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_language>
47. Proto-Uralic language // Wikipedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Uralic_language>
48. Proto-Turkic language // Wikipedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Turkic_language>
49. Тюркский праязык // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тюркский_праязык>
50. Орхоно-енисейский язык // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Орхоно-енисейский_язык>
51. Казахский алфавит // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Казахский_алфавит>
52. Якутская письменность // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Якутская_письменность>
53. Киргизская письменность // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Киргизская_письменность>
54. Луговской А. Кыргыз тили: курс киргизского языка <<http://kyrgyz.lugovsa.net/script.htm>>
55. Чăваш хĕрарăм ячĕсем // Википеди <http://cv.wikipedia.org/wiki/Чăваш_хĕрарăм_ячĕсем>
56. Чăваш электронлă сăмахсар <<http://samah.chv.su/>>
57. Uralic languages // Wikipedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Uralic_languages>
58. Finnish alphabet // Wikipedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_alphabet>
59. Французский язык // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Французский_язык>
60. Lietoviu-žemaitiu kalbū žuodīns // Vikipedējē <http://bat-smg.wikipedia.org/wiki/Vikipedējē:Lietoviu-žemaitiu_kalbū_žuodīns>
61. Варианты замены фонемы <ф> в разных языках // Лингвофорум <<http://lingvoforum.net/index.php?topic=13424.0>>
62. Варианты замены фонемы <в> // Лингвофорум <<http://lingvoforum.net/index.php?topic=13594.0>>
63. Рыжков Л.Н. Как появилась буква «Ф» в русском языке <<http://www.liveinternet.ru/users/1575676/post60210481/>>
64. Краткий очерк истории звуков и форм русского языка // Россия <<http://www.rulex.ru/01274006.htm>>
65. P to f changes in languages // YourDictionary <<http://www.yourdictionary.com/community/forums/viewthread/2516>>
66. Literatura: Andryvs Jūrdžys // latgola.lv <<http://latgola.lv/literatura/poezeja/andryvs.jurdzys/>>